

Az iszonyat Himalája

– avagy a Gonosz színe

„Negyvenhat kilós voltam, mikor hazaengedtek. Egyetlen embert ismertem két és fél év alatt, aki mindvégig ember tudott maradni: Nikola Nikolics doktort. Őt is a szovjet rendszerrel történő szimpatizálás vádjával hurcolták el... Soha senkire kezet nem emelt, soha senkit nem árult be, soha senkit nem bántott. Előfordult, hogy az egyik folyamatosan ütött-vert rabot a saját testével próbált megvédeni. Áldja meg az Isten haló porában is... Mi egymásnak is pribékjei, kínzói, besúgóí voltunk, mint a mindenkori koncentrációs táborok lakóinak igen nagy része. Másként nem nagyon lehetett életben maradni.”

„1952-ben az új fegyencek számára külön faházat »karantént« építettek, talán, hogy az újoncok ne fertőzzék meg szabadság híreivel a régi táborlakókat. [...] az öregebb fegyenceket [...] megbízták, hogy hallgassák ki az újoncokat, akik között több fiatal lány is volt. Ha vallomásaik nem voltak elég »őszinték«, kaptak néhány pofont is [...]. Nadának nyilvánvalóan az volt a feladata, hogy engem is hagyjon ott kikérdezőnek. Egy-két napig ott voltam, de nem kaptam meg a »munkát« – amiért nem mutattam elég rajongást. Mégis lekevertem néhány pofont egy rémült lánynak, és ezt tartom a legnagyobb bünyömnek – a szigeten és az életemben egyaránt.”
(Eva Grlič)

Magam vigasztalására választottam első motóként ezt a két idézetet. Az elsőt arról, akire úgy emlékezhetek a túlélők, hogy ember volt. S hogy az is tudott maradni, abban őt és a hozzá hasonló sorsba jutottakat a lelkük legmélyéről fakadó érzés segíti: hogy ha bele is hal, de amíg él, addig apró jó cselekedeteitől érzi magát embernek. Ott is, ahol a rabok emberbőrbe bújtatott fenevadak lettek.

Pedig sokkal inkább fel kellene tennem – mint a kötet szerzője is felteszi Venko Markovszkival együtt – a kérdést: „Mi is igazából ez a Goli otok? Mi az igazi története? [...] Maga a Sátán szállt a földre, hogy ily ördögi infernót képes létrehozni?”

De sajnós, miközben a Gulag-univerzumok vagy a koncentrációs táborok egyetemes földi alvilágát szálazzuk, be kell látnunk a legrettegettebb igazságot, hogy mennyire eltéphetetlen a szövetség köteléke a Gonosz hatalma és az emberi lélek mélységei között.

„Az emberfaj sárkányfog-vetemény” – magam is de sokszor idézem szomorúan az elkecseregetett Vörösmarty Mihályt.

Szoltsenyicin pedig így teszi fel az alapkérdést: „De honnan is támadt ez a farkas nemzetség...?” És mennyire úgy van, ahogyan azt Domonkos László összefoglalja:

„Először is: a szolgálalkúség. Mindig az erősebb kutya funkcionál. Akiktől az utasításokat kapjuk, nem tévedhetnek. Ők tudják. Azután: a kényelmesség. Ússz az árral: nemhogy bajod nem eshet, de így részesülsz a legtöbb kedvezésben. És rájuk, a te főnökeidre, a Szervekre mindig számíthatsz.

Rendkívüli, hatalmas kivételezettséget biztosítanak számodra. És ugye mindaz, ami ezzel jár... És máris a mindenek fölöttinél: a hatalomnál vagyunk. A hatalom mámorának édességénél, ennek mániákus mindenáron megszerzésénél-megtartásánál.” Ott (ahol sztálinista módszerekkel számoltak le a sztálinizmussal: Tito Jugoszláviájában), „a Balkánon mindez a látszólagos ostobaság-korlátoltság még nagyarányú, ravasz számítások sorozatával vegyül, különleges, rafinált kegyetlenséggel és olykor csavaros eszű ravaszsággal. Így jutunk el a bűnöző cinizmusához: ma te halsz meg, holnap én. Vagy inkább: halj meg te ma – én majd holnap...”

Napi 16 óra fizikai munka, éhezés – éveken keresztül. Verés és kínzások. Mint ahogyan azt sem tudták, miért kerültek annak a tolonchajónak a mélyére, amely a szigetre szállította őket ítélet nélkül, azt sem tudhatták, hogy mikor lesz ennek vége. Egyesek szorgalmasan írták társaikról a jelentéseket, mások végrehajtóivá vagy áldozataivá váltak a Goli otokra legjellemzőbb ördögi szokásnak:

„Az emberbőrbe bújtatott fenevadak, akik ezreknek tették a halált kívánatosabbá az életnél, nem örök voltak, hanem porkolábbbá, rabtartó vadállatokká átnevelt foglyok.

Az ún. megtisztulási időszakban ezek [...] mindenáron bizonyítani akartak [...]. Az egymás iránti kegyetlenségnek nem volt határa. Akit ún. bojkott alá helyeztek, külsejében is diszkrimináltak: nadrágjára széles vörös csíkot mázoltak – irtózatossá torz tábornoki előléptetés. Az ilyeneket minden elemi joguktól megfosztották, gyakorlatilag állati sorban éltek. Ennek megfelelő bánásmód közepette kellett tengődniük, órákon át a barakk szégyensarkában mozdulatlanul álldogálva, vagy a rekeszbörtönnek nevezett lyukban gubbasztva, és ezerféle más módon. A kübli mellé száműzve vagy egyórás alvás után rendszeresen felrészegítve – és hasonlók. Ez a tudatos, pokoli logikával és lélektani érzékkel alkalmazott eljárás arra is jó volt, hogy a történelem, az utókor előtt, prózaiban: esetleges lebukás, 180 fokos fordulat esetén bizonyítani lehessen: a kopár szigeten senkit sem kínoztak halálra. Ja, kérem, hogy a foglyok egymás között, arról nem mi tehetünk, végül is az ő dolguk, ugyebár. Az igazi fegyőrök, a rendőrök, a nyomozók tulajdonképpen újjal sem nyúltak senkihez, néma szemlélői voltak mindennek, csak asszisztáltak, semmi más.

Igaz, volt olyan eset, [...] hogy az egyik ember-séges rendőr nem bírta tovább, beavatkozott az egymás közti leszámolásba, védelmére kelve az egyik szerencsétlennek. Lakolnia kellett: rövidesen – lefokozva – a foglyok között találta magát.”

Rettenetes belegondolni is abba, hogy a rabok sokszor egy cigarettacsikkért képesek voltak megölni a sorstársaikat.

Testi lemeztelenítés... Megalázás... Lelki lemeztelenítés... Mikor az ember úgy elaljasul... Mikor az ember túlnő önmagán... Mikor a kiútlan helyzetben, a szinte kibírhatatlan szenvedés-

ben a megváltoztathatatlan körülmények, a tehetetlenség és a reménytelenség közepette mégis ember marad, sőt kiteljesíti önmagát.

Mi az ember? Ki az ember? Aki megalkotta a poklot. Aki átélte azt.

A Gonosznak hiába más és más az arca, „...hát még mindig nem vesszük észre, hogy az égvilágon semmi, de semmi különbség nincs Koli-ma és Bergen-Belsen, Norilszk és Buchenwald, vagy éppen Goli otok és Auschwitz vagy Dachau között? [...] Vagy a halál, a szenvedés, a bestialitás is kétféle, mint ama bizonyos mérce? Vannak áldozatok és vannak áldozatabbak, vannak kiirtottak és kiirtottabbak?”

A 27 éves fiatalember, Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin, Sztálin bírálata miatt került 11 évre börtönbe és lágerbe. Rehabilitálása után megírta az *Ivan Gyenyiszovics egy napját*, a regény 1962-ben jelent meg. A könyv kapcsán a 12 évet Gulagon töltött P. Balogh István keserű mosollyal összegzett véleményét tartom a legpontosabbnak – és sajnos száz százalékban elhihetőnek: „Rózsaszín leányregény a valósághoz képest.”

S ha valóban „csak” az, visszatekintve „csak” a mi kis magyar büntetőtáborainkra vagy a kitelepítések délibábos Hortobágyára, belátjuk, hogy miért érdemelt 1970-ben Nobel-díjat a bátorság, mellyel Szolzsenicin hírül adta a Gulag-világ létezését.

Az először 1973-ban megjelent *A Gulag szigetcsoport 1–2.* című –1989-ben az Új Idő Kft. (Debrecen) által kiadott, 1110 oldal terjedelmű – kötetének a fűlszövege a következő:

„E megrázó erejű dokumentumregény megjelenésekor még azokból is kétkedést váltott ki tényeivel, akik a veszélyt vállalva kézzől kézre adták a hat részre szabdaltnak könyvet. Nemcsak a szovjet értelmiségnek a »brezsnyevcsinát« elítélő, a valósággal azonban csak félve szembesülő, közel sem szűk köre riadt vissza a sorokban rájuk tekintő tragédiáktól, de a nyugat-, és különösen a kelet-európai olvasók is. A Gulag azóta fogalomként vált. nem egyszerűen a személyi kultusz, a sztálinizmus, a brezsnyevi önkény elleni fellépés szükségességének a szimbólumává, hanem a XX. századi embertelenség jelképévé is. Szolzsenyicin könyve nem egyike a »lágerirodalom« nagyszámú visszaemlékezéseinek,

hanem maga a kollektív emlékezet. Emlékezet a múltból és a jelenből, s a jelennél is inkább a jövőhöz szól. A regény hősei – a mai dokumentumregény minden szabályát felrúgva – létező és létezett személyek, saját névvel. Az eseménysor sem írói absztrakció formálta valóság, hanem maga a valóság.”

A könyv szerzőjét mint „fasiszta”, „sovinoszta”, „népellenes” író a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa megfosztotta állampolgárságától, és kiutasította az országból. A Szovjet Írószövetség a művet egyszerűen pamfletnek nevezte, és akként értékelte.

1973 és 1994 között, bár 1990-ben már visszakapta állampolgárságát, mint „vermonti remete” élt egy erdei faházban a kanadai határ közelében. 76 éves, mikor 1994-ben hazatért, nagy reményekkel érkezett, hogy változtasson, hogy meghallgassák, hogy továbbadhassa élete tanulságait. „Ha akarjátok, itt helyben megmagyarázom, mi az élet lényege, mi az élet titka és értelme. Ne fussatok ábrándok után, ne törekedjetez címre, vagyonra! Évtizedek idegőrlő munkája kell ezek eléréséhez, s egyetlen éjszaka elrabolhatja tőletek. Őrizzétek meg fölényes egykedvűségeket az étellel szemben, ne rettegjetez a bajoktól, s ne sóvárogjatez a boldogság után, hisz úgyis mindegy: a keserűség nem tart örökké, s ami édes, az sem fenéki az. Örüljetez, ha nem fáztok, s ha éh és szomj nem gyötör benneteket, ha nincs megroppanva a gerincetek, ha lábatok járni, kezetez fogni, szemetez látni, fületez hallani képes – van-e még, akire irigykednetek kellené? Ne irigyeljetez másokat. Aki irigy, elsősorban önmagát emésztí. Dörzsöljetez meg a szemetez, mossátok tisztára szívetetez, s becsüljetez, nagyon becsüljetez meg azokat, akik szeretnek benneteket, akik jó szívvél vannak irántatez. Ne bántsátok, ne szidalmaztatez őket, ne váljatez el tőlük haragban, mert nem tudjatez, nem az lesz-e utolsó cselekedetez letartóztatástok előtt, s úgy is maradtok meg az ő emlékezetükben!”

Nem nagy olvasottságnak örvendtek az emigrációban írt munkái otthonában, és hazatérve sem hallgatták meg szavait. Ha kérdezzük, ki volt Szolzsenyicin, a válaszra tömören ennyi elég lehet: egy olyan ember, aki bátor volt ahhoz, hogy láthatóvá merte tenni a láthatatlant. Úgy kezdte, hogy le merte tépni a sztálini Gonosz szépségta-

paszait, és ennek következményeként nemcsak tizenegy évvel, de egész hosszú, kilencven évig tartó életével fizethette a „meg nem roppant gerince” árát.

Azon a szigeten, ahol Szolzsenyicin is raboskodott, mínusz 40–50 Celsius-fok a hőmérséklet. A szigetvilágnak, mint lassan-lassan megtudja a világ, ez a legkeletibb sarka volt. A legszélén és tulajdonképpen a legmélyén, hiszen a Gonosz és a vele szövetkező emberi természet oly hasonló: van a Goli otok az Adrián. Ahol 35–45 Celsius-fok a forrás, és ehhez jön a bóra. Az „elszigetelődés laboratóriuma” a pokolnak az a szigete, amelyről a CEPOLITI Kiadó gondozásában megjelent könyv szól.

„...egyedül álló vállalkozás, ugyanis magyarországi délszlávia-kutatók még nem nyúltak a témához, amit a helyi, balkáni történészek is igen-igen óvatosan kezelnek. Eltolják maguktól a helyet és a témát is, mintegy érintőlegesen említve csak meg, nehogy olyan ponthoz nyúljanak, ami akár a mával is kapcsolatba hozható, akár a rabok okán, akár a rabtartók révén” – ahogyan a könyv előszavában dr. Juhász György történész-hungarológus megfogalmazásában olvashatjuk.

Megrendülten olvassuk a könyvet, melyet az eddig megjelent, Gulagról és a Goli otokról szóló irodalom teljes ismeretében és a szigeten tett látogatása után állított össze Domonkos László.

A képeket pedig úgy nézzük, ahogyan a következőket olvashatjuk:

„Radovan Herbst megrendülten néz vissza a sziklákon.

– Nézd ezt a tájat, ezt a milliónyi követ... milliónyi könny hullott rájuk. Enni? Itt? Nem volt étel. Nem tréfálok. Nem volt... Egy vödörnyi vizet meg egy darab kenyeret kaptunk egész napra, azután holnapig semmi... mikor idejöttünk, itt semmi sem volt. Rettenetesen kemény munkával mi építettünk mindent... minden fát, amit itt most látni lehet, mi, rabok ültettük, a testünkkel óvtuk a palántákat, a nap ki ne szárítsa. Sokan és sokszor égési sebekkel fejezték be... Csapkodtuk holnapig a követ, azután újra. Nem kell mindent tudnotok, nem való mindenkinek, milyen rémségek voltak itt... Nem is ők kínoztak: egymást kínoztuk. Ki volt osztva, feladatként. A régebbi rabok az újakat. Megérkezéskor az volt az üdvözet, hogy láncokkal végigverték őket, ez

rövidesen bevett szokássá, tradícióvá vált. Örök-
 érvényű szabályok voltak érvényben, hogy élet-
 ben maradhass: ha hallasz valamit, add tovább
 a többieknek, mindig jó munkásnak mutasd ma-
 gad, mindig ismerd be minden vételkedet; és így
 tovább... nekem sikerült.”

Számunkra, magyaroknak azért is fontos ez
 a könyv, mert nemcsak a Gulag-szigetvilág do-
 kumentuma, hanem a magyarság sorsának is
 hírül vivője. A jugoszláviai magyarság ebből sem
 maradhatott ki. Az utószót készítő Surányi Csa-
 ba ekként foglalja össze: „A Goli otok magyar
 elszenvetőinek munkáját, gondolatait, vagy a
 róluk írók műveit idézve, a könyvből rálátunk a
 délvidéki magyar irodalom és kultúra egészére.

Beleértve ebbe a politikai kultúrát is, lévén hogy
 itt főszerkesztők, igazgatók – tehát a kultúrpoliti-
 ka alakítói, jelentős személyiségei a főszereplők.
 Köztük olyan alkotók is, akiknek szerepe volt
 még a rendszerváltáskor, a vajdasági magyar
 politikai élet megújulásában, a többpártrendszer
 indulásakor.” Trianon „eredményeként” jócskán
 jutottak tehát magyarok is a jugoszláv pokolszi-
 get szenvedői közé. A történelem tartsa számon,
 kik voltak az odajutottak és az oda juttatók. Eset-
 leg azok, akik mindkét szerepet végigélhették.

Mélységes mély a múltnak kútja. A bűnöké
 még mélyebb. Szerepével mindenkinek el kell
 számolnia a jövő előtt.

Akácok az őszben, 1995